

Den monastiska marginalen

Hur hanterar vår tids kyrkor avsaknaden av en marginal för det hängivna livet? Och vad innebär kyrkans synliga enhet?

AV SAMUEL RUBENSON

JOHANNES AVSLUTAR sitt evangelium med en dramatisk och paradoxal scen där Jesus överlämnar ansvaret för sin hjord till en alltmer konfunderad Petrus, som tvingas bekänna sin kärlek lika många gånger som han tidigare förnekat all bekantskap med Jesus. När Petrus sedan försöker ta sitt ansvar även för evangelisten som följt efter på avstånd – ”den lärjunge som Jesus älskade” – blir han bryskt tillrättavisad: ”Vad rör det dig?”. Samtidigt som Petrus får veta att han som herde kommer att tvingas gå dit han inte vill, får han höra att han inte ska lägga sig i hur det går för den älskade lärjungen.

I denna profetiska ögonblicksbild fångar Johannes en allmänmänsklig spänning mellan ansvar och frihet, mellan gemenskapen och främlingskapet, pilgrim-

men och den bofaste. Spänningen, och de konflikter den skapat, har präglat kyrkans historia. Att förena församlingens villkor med den enskildes lärjungaskap och andliga sökande har alltid varit svårt.

Med Petrus har många präster, pastorer och biskopar frågat sig hur man ska kunna vara en herde för fåren, föra dem på bete, och samtidigt låta dem gå sin egen väg. Fåren å sin sida frågar sig hur de ska finna en väg att balansera mellan lojalitet mot gemenskapen och trohet mot sin kallelse. Spänningen mellan tillhörighet till en gemenskap och kallelsen till personlig efterföljelse löper genom de nytestamentliga texterna. Samtidigt som enheten och omsorgen om varandra betonas, är lydnad och lojalitet knutna till Kristus – inte till församlingen. Det är inget nytt. De gammaltestamentliga profeterna tvingades gå på

gång ställa sig utanför den gemenskap de tillhörde. Den egna kallelsen, lyhörddheten mot Gud, krävde distans till folket och dess ledare, de som på Guds uppdrag ledde folket.

Frågan vad gemenskapen får kosta kommer man lika lite undan som frågan vad ett uppbrott får kosta. Församlingens och kyrkans synliga enhet har ett pris. Men hur synlig och fixerad måste enheten vara? Den frågan har ständigt varit aktuell, inte minst i den reformatoriska traditionen med dess betoning av tydlighet och klarhet och dess svårighet att acceptera olikheter och mångfald.

Framväxten av kristna församlingar under de första århundradena, och med tiden en gemensam kyrklig struktur, kantades av konflikter och splittring. Det är tydligt skönjbart i de nytestamentliga breven och än mer i de tidigkristna texter som inte kom att tillhöra kyrkans kanon, dess rättesnöre. Enskilda kristna valde sina ledare och höll sig till dessa, och inte så få startade eget. Profeter och lärare med varierande framtoning, levnadssätt och undervisning var det gott om. Inte bara fåren utan även många herdor ville vandra sin egen väg. Utan samordning och underordning, utan en given tradition med gemensamma strukturer och ordningar att följa, var det inte lätt att finna en väg att gestalta en synlig enhet.

Den synliga om än sköra enhet som etablerats efter tre århundraden och vid de ekumeniska konci-

lierna tagit sig uttryck i en bekännelse och ordningar som var gemensamma, hade kostat. Utan maktmedel och uteslutningar hade det inte gått, och alla var inte lika nöjda. Vissa varken ville eller fick vara med. Andra fann ett utrymme i utkanten av den organiserade och med makt sammanhållna kyrkan. Det nödvändiga, och för oss självklara – en gemensam bibeltext, en bekännelse som alla delade och en igenkännbar grundstruktur för kyrkan – hade inte bara krävt ett gediget teologiskt arbete, utan också vägval som långt ifrån alla helhjärtat kunde följa.

ALL ORDNING KRÄVER underordning, all sammanhållning eftergifter. Men om en gemenskap ska bestå behövs också marginaler, utrymmen för det personliga där ingen underordning eller eftergift är nödvändig. Det svåra är konsten att finna former som ger marginalerna den frihet de behöver, utan att de för den skull ramlar av och blir egna ordningar med behov av egna marginaler. Kyrkohistorien är fylld av människor som försökt hålla fast vid gemenskapen genom att leva i marginalen. Försök som ofta slutat i splittring och gett upphov till ny ordning och underordning med ett sökande efter nya marginaler. Inte främst för att enskilda eller grupper känt sig kallade att lämna gemenskapen och gå

”Ordet skola kommer intressant nog av grekiskans ord för ledighet.”

sin egen väg, utan för att gemenskapen inte kunnat härbärgera former för ett liv i marginalen.

I den mångfald av gemenskaper, rörelser och uttryck som den tidiga kyrkan bestod av kom två sociala ordningar, båda med bakgrund i det omgivande samhället, att få en avgörande betydelse: *församlingen* och *skolan*. Församlingen hade sina rötter i den judiska gemenskapen men anknöt även till romersk föreningstradition. Den bestod av de kristna bofasta på en plats, regelbundet samlade till bön i en gemenskap över generationerna och underställd en gemensam ledning. Skolan hade sitt ursprung i gemenskapen kring läraren, mästaren, och anknöt närmast till de antika filosofskolorna. Skolan var läraren med sina lärjungar, där några med tiden själva blev lärare som förde arvet vidare. Ordet skola

kommer intressant nog av grekiskans ord för ledighet, *scholê*, i betydelsen att vara fri att ägna sig åt det enda väsentliga, visheten; det livslånga sökandet efter helhet i frihet.

Ur dessa båda växte de två ben fram som kyrkan kom att vila på, församlingen och klostret. Kyrkans ecklesiala och monastiska former blev helt avgörande för hennes överlevnad. Församlingarna var gemenskaper öppna för alla. Här gestaltades kyrkans enhet i den gemensamma gudstjänsten, upprätthållen av dem som i vigningen till tjänst var sammanlänkade med varandra och med dem som gått före. Dopet innebar tillhörighet till församlingen och därmed till kyrkan som helhet. Församlingen var kyrkan på orten, kyrkan i synlig gestalt.

Klostren var kyrkans skolor i den antika betydelsen. De var platser för de sökande, de som ville mer än det församlingen kunde ge och kände sig kallade till en hängivenhet som gemenskapen inte hade utrymme för. Beredda att lämna allt för det enda väsentliga, att söka Gud. Det började med enskilda som drog sig undan för att söka vishet, öva dygder och bekämpa lidelser. De ville bli fria till att älska allt och alla. Kring dem samlades lärjungar som förde lärarens vishet vidare.

FRAM TILL MITTEN av 300-talet var skolan för många den självklara bilden av vad kyrkan var. Den var, som

”De ville bli fria till att älska allt och alla.”

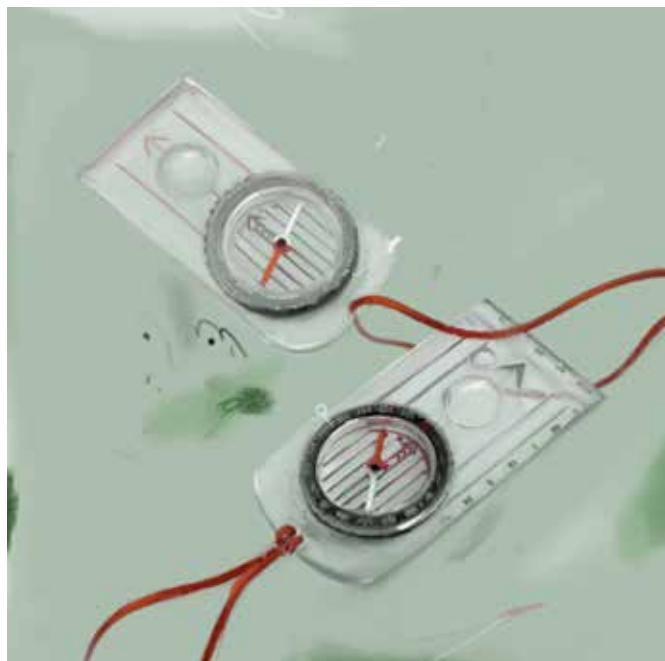

BILD: MATTIAS KÄLL

Rowan Williams och andra visat, det sammanhang där man lärde och övade sig i den kristna filosofin, den kristna visheten. I stället för de antika myterna och filosofernas skrifter läste, memorerade och använde man bibeltexterna för att förstå världen och sig själv. Det var i rollen som kristna lärare och filosofer som de tidiga teologerna visade på bibeltexternas allmänmänskliga relevans, försvarade den kristna tron och framhöll dess överensstämmelse med den sanning de gamla filosoferna sökt men inte nått fram till. Den självklara miljön för detta var skolan.

Med framväxten av större församlingar och starka församlingsledare var det oundvikligt att det på sina håll, som till exempel i Rom och Alexandria, uppstod konkurrens och konflikt mellan kristna lärare och deras skolor och biskopar och deras församlingar.

Lärarens frihet att undervisa och lärjungarnas lojalitet med läraren kolliderade med biskopens auktoritet och dennes ansträngningar att hålla ihop sin församling. Med ökat behov av kristen enhet, liksom utvidgad biskoplig makt, marginaliserades de fristående kristna skolorna. Till det bidrog även trycket från förföljelseerna. De som drevs av en stark kallelse drog sig undan städerna och deras lärjungar följde dem. De ville stå fria från alla förpliktelser för att odelat kunna söka Gud.

De senaste årtiondenas forskning har tydligt visat på detta samband mellan den antika skolans former och det monastiska livets framväxt. De som drog sig undan sökte, i likhet med filosofskolornas lärare, ett sätt att leva som motsvarade den längtan de bar på. Det var ett levnadssätt som krävde inövning, askes

och kamp mot de egna drifterna för att uppnå den frihet som är en förutsättning för sann kärlek. Snart lärde de sig att utan ödmjukhet nås inga framsteg, utan prövning ingen stabilitet.

Klostren växte alltså fram som skolor i kristet liv. De grundades av enskilda lärare, en Antonios och en Pachomios, och de lärjungar som samlades kring dessa. Precis som den antika skolan som i egentlig mening bestod av läraren med sina lärjungar, inte en samhällelig institution, leddes klostret av sin lärare. Vid sin död efterträddes denne av den lärjunge som han själv utsett eller som de övriga i gemenskapen valde. Den snabba och omfattande tillväxt klostervet fick under 300-talet vittnar om ett starkt behov, säkerligen delvis sprunget ur en frustration över det man slarvigt kommit att kalla kyrkans förvärldsligande. Anpassningen till de krav på ordning och struktur, ansvar och tillförlitlighet som följde av att kyrkan efter Konstantin blev en samhällsinstitution, fick många att reagera.

Att församlingsledningarna, det vill säga biskoparna, såg på det framväxande monastiska livet med både oro och misstänksamhet är inte förvånande. Den som i frihet söker sanningen och undervisar om det han av egen erfarenhet lärt sig kan inte alltid ges plats i gemenskapen eftersom han riskerar att splittra den. Hänsynen till de svagare och till församlingens enhet behövde få gå före de starkares frihetsläng-

tan. Naturligtvis handlade det inte alltid enbart om omsorg. Även avund fanns ofta med i bilden, en konkurrens mellan församlingsledare och lärare, mellan biskop och munk. Vem skulle leda fåren? Särskilt de får som för sin längtans eller övertygelses skull var beredda att offra allt.

UNDER SENT 300-TAL och tidigt 400-tal uppstod två konflikter mellan kyrkans ecklesiala och monastiska uttrycksformer, de så kallade *messalianiska* och *origenistiska* striderna. Den messalianiska striden, som fått namn efter det syrisk-ordet för den som ber, gällde de växande grupper av hängivna kristna som tog budorden om att ständigt be och om ett främlingskap i världen på sådant allvar att de lämnade allt. Utan fast boplatz vandrade de omkring, ständigt bedjande och predikande, men också beroende av allmosor och understöd. Deras radikala liv, kraften i förkunnelsen och deras mäktiga förböner gjorde dem populära, inte minst hos dem som av en eller annan anledning låg i konflikt med sin biskop och församling.

Medan några biskopar, bland dem Gregorios av Nyssa, försökte ta vara på rörelsen, menade andra att bedjarna föraktade församlingliv, sakrament och ordning på ett sätt som utgjorde ett hot mot kyrkan.

Vid ett antal koncilier fördömdes messalianerna, vilket starkt bidrog till å ena sidan att stärka den ecklesiala ordningen och framför allt dopets och nattvardens plats i församlingen, å andra sidan att prägla främst den östliga monastiska traditionen och dess betoning av den enskildes personliga väg till andlig mognad genom bön och asketiska övningar. Hos både den ryske pilgrimen och ökenfadern Matta al-Miskin ser vi tydligt spåren av den tidiga bedjarrörelsen.

Den origenistiska striden handlade inte främst om Origenes, som hade dött 150 år tidigare, utan om den betydelse hans arv fick i den monastiska traditionen. Hans starka betoning av enskild bön, av fördjupat studium av bibeltexterna under Andens ledning och inte minst av lärarens och lärjungens rätt att fritt pröva och utforska, läsa och tolka blev problematisk när kyrkan samtidigt skulle enas om en bekännelse, ett sätt att tolka och uttrycka sin tro. Origenes försök att låta bibeltexterna tolka samtidens filosofi, och kanske i synnerhet hans insikt om att en djupare förståelse kräver en bildning och andlig mognad som inte alla kan – eller vill – förvärva, skapade problem för dem som försökte ge uttryck åt en tydlig lära som alla kunde ta till sig.

Att i bibeltexterna se något som går utöver vad som står, i berättelserna och orden söka allegorier där det sagda syftar på något annat, öppnade för en mångfald av tolkningar. Det var svårt att hantera

”Det var svårt att hantera för dem som var satta att värna enheten.”

för dem som var satta att värna enheten. Men det var just den väg som Origenes stakat ut som många munkar hade valt. Trots bruk av maktmedel och till sist ett fördömande på högsta kejsrerliga och kyrkliga nivå, tre hundra efter hans död, levde arvet vidare.

Vad var det som gjorde att man – trots konflikterna eller kanske tack vare dessa – med tiden fann en väg för kloster och församling att leva sida vid sida i ömsesidig förståelse och till hjälp för varandra? Avgörande var att man accepterade att kyrkan har två livsformer, den monastiska och den ecklesiala, församlingen och klostret. Båda måste respektera varandra. Detta underlättades av att församlingar och kyrkoledning valde munkar som biskopar, vilket fortfarande gäller i den ortodoxa traditionen, men också av att man beslöt att alla kloster skulle

stå under biskoplig tillsyn. Naturligtvis innebar det inte att alla motsättningar och konflikter upphörde. Kyrkohistorien är full av sådana. Munkar har skapat splittring i församlingar och biskopar har tolkat tillsyn som kontroll och försökt styra över kloster och kommuniteter.

MED REFORMATIONEN rubbades i Västeuropa det samspel som uppnått. En berättigad kritik av samtidens klosterliv och kyrkoledning, tillsammans med en långtgående demokratisk och pedagogisk iver, ledde till att en av kyrkans två livsformer avskaffades. Med en stark betoning på den enskildes bön och bibelläsning, och med ett församlingsliv som styrdes uppifrån, var förhoppningen att det värdefulla i den monastiska traditionen skulle kunna tas till vara i församlingarna. Att alla därmed skulle kunna ta till sig öknens vishet och leva i världen utan att leva av den.

Det har dock inte visat sig så enkelt. Det är inte svårt att i uppkomsten av väckelserörelserna, i anabaptism och pietism, i nya samfund och föreningar, i komunitetsliv av skiftande slag avläsa förlusten av en stabil form för det monastiska livet i kyrkan. I avsaknad av en tydligt definierad och accepterad marginal för det hängivna livet har församlingslivet

fått ta hand om den spänning mellan gemenskap och ensamhet, sammanhållning och frihet, hemhörighet och främlingskap, som är en ofrånkomlig del av livet.

Om inte kyrko- och församlingsledningar förmår acceptera och respektera behovet av ett monastiskt liv i kyrkan, platser som utgör verkstäder för fördjupat andligt liv och plantskolor för andliga ledare, får man nog räkna med både splittring och utarmning. Utan förtroende för dem som kallats att gå en egen väg riskerar man att driva bort dem man som mest behöver. Även Petrus måste acceptera att det finns sådant i kyrkan som inte är hans ansvar. Att ge hjorden föda är inte detsamma som att tvinga den till lydnad.

SAMUEL RUBENSON är professor i kyrkohistoria vid Lunds universitet tillika professor i östkyrkliga studier vid S:t Ignatios andliga akademi i Södertälje. Han är även preses för Johannesakademien, en studiemiljö inom Ekumeniska Kommuniteten i Bjärka-Säby, och medlem av tidskriften *Pilgrims referensgrupp*. Under perioden 2009–2016 ledde han ett internationellt forskningsprojekt, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, om det tidiga klosterväsendet och det antika bildningsidealet. Samuel Rubenson prästvigdes för Svenska kyrkan av biskop Martin Lönnebo i Linköpings domkyrka 1995.